

KLESTENITZ TIBOR

A KERESZTÉNY KURZUS AZ ÉSZAK-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓ KERESZTÉNY SAJTÓJÁBAN*

Jelen tanulmány egy katolikus és egy református sajtótermék elemzésével mutatja be, hogy az észak-magyarországi régió egyházi értelmisége hogyan látta az első világháborút közvetlenül követő korszakot, a keresztény kurzus időszakát. Az 1919-ben hatalomra kerülő ellenforradalmi berendezkedés kereszténynek és nemzetinek nevezte magát, ám ezeket a fogalmakat valójában még a rendszer követői sem értelmezték soha egységesen. A kurzus három fő irányzata, azaz a szegedi fajvédők, az újkonzervatív-katolikus, illetve a status quo konzervatív csoportok gyakran vélekedtek eltérően az ideológiai kérdésekről.¹A kereszténység azonban minden irányzat számára fontos hívószót jelentett, még ha ennek valódi jelentőségét igen különbözően is értékelték.

A tanulmány számára az elsődleges elemzési szempontot az a kérdés jelenti, hogy az egyházi orgánumok véleményalkotói hogyan ítélték meg a hitéleti téren lezajló folyamatokat. A közgondolkodást a világháborút követően az európai és a magyar kultúra végső, apokaliptikus válságától való félelem hatotta át, és számos gondolkodó jutott arra a következtetésre, hogy valamiféle új vallásosságra lenne szükség az idegenségbe és relativizmusba süllyedő társadalom megmentésére.² A szakirodalomban elterjedt vélekedés szerint a korszakban – elsősorban a katolikus közösségekben – páratlan hitéleti fellendülés volt tapasztalható. „A kortárs szemtanúk egybehangzó tanúsága szerint Magyarországon a vallásosság, hitbuzgalom sokkal mélyebb, intenzívebb lett a forradalmak nyomán, mint volt annak előtte”³ – írja például egy szerző. Ennek az értékelésnek azonban számos korabeli forrás mond ellent, amelyek arra mutatnak, hogy 1919 őszén, a közvetlenül a Tanácsköztársaság bukását követő hónapokban ugyan valóban sokan érzékelték a vallásos felbuzdulás nyomait, ez azonban hamarosan átadta helyét a hitközöny növekedésének. A vallásos kortársak 1920-tól kezdve a hitbuzgalom hanyatlásáról számoltak be. A hivatalába 1921-ben beiktatott dunamelléki református püspök, Ravasz László például úgy látta: „Ma más világban élünk, mint atyáink; új módszerre és új lélekre van szükségünk. Régen a templom révén mindenkit elértünk; ma azért folyik a küzdelem, hogy a templom újra

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával (azonosító: 124418) készült.

1 Erről részletesen lásd: *Gergely Jenő*: A „keresztény-nemzeti” ideológia (1919–1944). Társadalmi Szemle 41 (1986) 2. sz. 81–93.

2 *Laczkó Miklós*: Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk 52 (2007) 3. sz. 4–5.

3 *László T. László*: Egyház és állam Magyarországon 1919–1945. Bp. 2005. 145.

*lelki kohó lehessen.*⁴ A válságtudat hátterében, sok egykorú vélemény szerint is, főleg az első világháború következményei álltak,⁵ de az idő múlásával az is egyre fontosabb szerepet kaphatott, hogy a keresztény kurzus, amely mellett az egyházak látványosan elkötelezték magukat, képtelen volt a súlyos szociális kérdések hatékony kezelésére.⁶

A kurzus megítélését két észak-magyarországi egyházi sajtótermék tükrében vizsgálom. Az 1905-ben létrehozott *Sárospataki Református Lapok* a helyi főiskola és a tiszánineni református egyházkerület szócsové, az egyházi közélet tekintélyes hetilapja volt, amely a hivatalos információk közlésén túl vitafórumot is nyújtott a kerület lelkészeinek.⁷ Ezzel ellentétben az *Egri Katolikus Tudósító* új kezdeményezésnek számított, amely kifejezetten a világháborúnak köszönhetette létét: 1916-ban alapította meg az Egri Hitbuzgalmi Egyesületek Vezérlő Bizottsága. A havilap számára maga Szmrecsányi Lajos érsek írt programcikket azt hangsúlyozva, hogy a világháború megrázkódtatásainak elviseléséhez meg kell erősíteni a nép jó szellemét és hazaszeretetét. A lapot ennek a nevelőmunkának az eszközeként indították útjára.⁸ Láthatjuk tehát, hogy az *Egri Katolikus Tudósító* közvetlenül a hívek tömegeinek megszólítására, egyfajta társadalmi propaganda folytatására törekedett. A két egyházi lap más funkciót töltött be, más célcsoportra összpontosított, ennek ellenére úgy vélem, hogy mégis lehetséges a tartalmi összehasonlítás.⁹

A két orgánium sorsa a Tanácsköztársaság időszakában hasonlóan alakult. A proletárdiktatúra a református hetilapot már 1919 márciusában betiltotta,¹⁰ a katolikus sajtótermék azonban kapott egy kis haladékot. Egerben a helyi újságírók szabadszervezete március 23-án háromtagú sajtóbizottságot

-
- 4 Idézi: *Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök.* Ravasz László élete. Bp. 2016. 177.
 - 5 A szakirodalomból ezt hangsúlyozza például: Éva Mártonffy-Petrás: *Eine Alternative zum politischen Katholizismus. Die Rezeption der Soziallehre im Kreise der katholischen Intelligenz Ungarns in den dreißiger Jahren.* In: *Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939.* Hrsg. Hans-Christian Maner – Martin Schulze Wessel. Stuttgart 2002. 205.
 - 6 *Norbert Spannenberger: Die Katholische Kirche in Ungarn, 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“.* Stuttgart 2006. 58.; *Klestenitz Tibor: Reformtörekvések a magyar katolikus egyházban az I. világháború után.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 24 (2012) 1–2. sz. 67–84.
 - 7 Az önmagát egyháztársadalmi lapként meghatározó orgánium kiadása 1905 júliusában indult meg. Felelős szerkesztője 1906-tól 1927-ig Rác Lajos volt. *Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.* Szerk. Ladányi Sándor. Bp. 1977.
 - 8 *Klestenitz Tibor: Az egri főegyházmegye katolikus sajtója a dualizmus korában.* In: *Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből.* (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Szerk. Horváth István. Eger 2018. 148–149.
 - 9 Ez az 1918-as év vonatkozásában már megtörtént. *Klestenitz Tibor: 1918 az észak-magyarországi régió egyházi sajtójának tükrében.* In: *Régióink története I. 1918: vég és kezdet.* Szerk. Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger 2019. 117–130.
 - 10 *Csűrös András Jakab: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben.* Doktori disszertáció. Bp. 2017. 94.

alapított, amely kinyilvánította, hogy az *Egri Kath. Egyházi Tudósítót* „szigorú ellenőrzés alá veszi”, és arra az esetre, ha az „nem az új irányt szolgálja cikkeivel”, kilátásba helyezte betiltását is.¹¹ A kiadvány áprilisi száma már összeállt, amikor megjelentek a szerkesztőségben az új rendszer cenzorai, akik háromszor írták át az anyagot, úgy, hogy az utolsó változatban szinte már csak a miserendet volt szabad közölni.¹² Az ellenőrző bizottság egy „társszerkesztőt” is kinevezett a lap élére az egyik líceumi nyomdász személyében, aki azonban egy későbbi visszaemlékezés szerint „dicséretre méltó becsületességgel” viselkedett.¹³ Az orgánum májusi száma ugyan még megjelenhetett, de terjedelmét nyolc oldalban korlátozták. Ez volt az utolsó lapszám a kommün hónapjaiban.¹⁴

A Tanácsköztársaság bukása után a két orgánum reorganizálása eltérő pályán haladt. A katolikus sajtótermék kiadása már 1919 őszén folytatódott, működési feltételei biztosítottak voltak. Az 1920-as évben 189 új előfizetőt szerzett, felülfizetésekből mintegy tízezer, hirdetésekéből pedig közel négyezer korona bevételre tett szert. A kiadás még így is deficitessé lett volna, azonban egy adakozó kiegyenlítette a különbözetet.¹⁵ A *Sárospataki Református Lapok* viszont a Tanácsköztársaság általi betiltás után, az anyagi nehézségek miatt csak jelentősebb kihagyás után, 1921 februárjában tudott újra megindulni.¹⁶ A jobb összehasonlíthatóság szempontjaira való tekintettel ezért mindkét lapot az 1921-es év tükrében vizsgálom.

Az Egri Katolikus Tudósító – a tudatos katolikus társadalomszervezés eszköze

*„Sokat hangoztatott keresztény kurzusunk mindezideig nem teremtett túlságos mértékben őszinte és hamisítatlan kereszténységet. Olyant, amelyben nem a szó minden, hanem a meggyőződés, a hit s ez ennek megfelelő élet. »Etikává« párolták le sokan a kereszténységet, amelyet azonban inkább hirdetni szokás, mint betartani”¹⁷ – írta az *Egri Katolikus Tudósító* 1921. februári vezércikkében a keresztény kurzus egyik szellemi megalapozójaként ismert jezsuita páter, az ellenforradalmi politikát*

11 Megalakult sajtódirektórium. Egri Újság, 1919. március 25. 2.

12 Mi történt a Tudósítóval a bolsevizmus alatt? Egri Kath. Egyházi Tudósító, 1919. szeptember. 95.

13 *Farkas István*: Tíz év. Egri Kath. Egyházi Tudósító, 1926. január. 18–19.

14 *Klestenitz Tibor*: Az egri katolikus sajtó a két világháború között. In: Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Szerk. Horváth István. Eger 2018. 181–195.

15 A Vezető Bizottság gyűlése. Egri Katolikus Tudósító, 1921. február. 26.

16 A lapkiadás korabeli helyzetéről lásd: *Klestenitz Tibor*: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. Bp. 2018. 301–336.

17 *Bangha Béla*: Férfiak az Úr asztalánál. Egri Katolikus Tudósító, 1921. február. 17.

támogató Központi Sajtóvállalat alapítója, Bangha Béla.¹⁸ Sorai egyértelmű kiábrándulást jeleznek, amit egyrészt a hatalmon lévő keresztény-nemzeti politikusok teljesítménye indokolhatott, másrészt viszont – és ez a tényező tűnik fontosabbnak – a magyar társadalom háború utáni állapota. Cikke egy nagyszabású kampány részeként értelmezhető, amely lényegében az *Egri Katolikus Tudósító* egész 1921-es évét meghatározta, és az úgynevezett Katolikus Férfiak Ligájának helyi megalakítását célozta. Ez a szerveződés – hasonlóan a korabeli magyar katolicizmus számtalan kezdeményezéséhez – eredetileg Németországban jött létre, nálunk pedig Bangha Béla hívta életre 1919-ben. A Katolikus Férfiak Ligája laza szerveződés volt, nem rendelkezett alapszabályokkal, vezetőséggel, egyesületi pénztárral. Osztálykülönbség nélkül minden katolikus férfi a tagja lehetett, aki kötelezettséget vállalt arra, hogy havonta legalább egyszer szentáldozáshoz járul. Az *Egri Katolikus Tudósító* 1921 januárjában vetette fel a Liga egri megszervezésének ötletét. A névtelen vezércikk leszögezte: „*az intelligencia és köznépünk férfi része soha annyira vallástalan nem volt, mint a keresztény kurzus idején*”. A szerző szerint Magyarország nehéz helyzetének az a fő oka, hogy a kereszténység valójában nem érvényesül a politikában, a „keresztény irányzat” üres jelszó csupán, ha viszont a közhivatalok betöltői valódi, gyakorló katolikusok lennének, akkor sok gond egy csapásra megszűnne. A megoldás tehát az értelmiség megfelelő valláserkölcsei nevelése, amihez a Katolikus Férfiak Ligája a legjobb eszköz.¹⁹ A márciusi vezércikket maga Szmrecsányi Lajos érsek jegyezte, aki szintén a kezdeményezéshez való csatlakozásra biztatta a főegyházmegye férfilekosságát.²⁰ Breznay Imre, a tanítóképző intézet tanára pedig a *Férfiatlanság-e katolikus hitünk bátor megvallása?* című cikkében tette meg ugyanezt.²¹ A márciusi szám fő célja mindezzel nyilvánvalóan az volt, hogy előkészítse Bangha Béla egri látogatását, aki a ferences templomban mondott beszédsorozatával megalakította a Liga helyi szervezetét, amely iránt tömeges érdeklődés mutatkozott.²²

Az *Egri Katolikus Tudósító* következő számai rendszeresen foglalkoztak a Ligával, segítve ezzel az érdeklődés fenntartását a kezdeményezés iránt, szeptemberben pedig a főszerkesztő, Petro József teológiai tanár (aki később, 1942-től Pétery József néven váci püspök lett) szentelt vezércikket a témának. Ő úgy vélte, hogy az értelmiség vallástalansága több okra vezethető vissza. Hibáztatta például

18 *Molnár Antal – Szabó Ferenc*: Bangha Béla SJ emlékezete. Bp. 2010.; *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon. Bp. 2013.

19 Alakítsuk meg Egerben is a katolikus férfiak ligáját. *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. január. 4–5.

20 *Lajos, érsek*: Főpásztorunk szól a katolikus férfiakhoz. *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. március 34.

21 *Breznay Imre*: Férfiatlanság-e katolikus hitünk bátor megvallása? *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. március. 35–36.

22 P. Bangha Egerben. *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. április. 59. Az eseményekről a város Breznay Imre által szerkesztett napilapja is beszámolt: *Katolikus Férfiak Ligája*. *Egri Népújság*, 1921. március 11. 1.

a liberális világnézetet, a családi nevelés elhanyagolását, a nehéz megélhetési viszonyokat, illetve a „zabolátlan magyar temperamentumot”. Panaszkodott továbbá az értelmiségiek kevélységére, hiszen tapasztalatai szerint sokan közülük még attól is idegenkedtek, hogy a templomban az egyszerű emberek tömegeivel együtt álljanak sorban az áldozáshoz. Nagy gondnak találta mindezek mellett az erkölcsi gyengeséget, valamint az egyes világiak részéről jelentkező képmutatás taszító hatását is, hiszen meglátása szerint 1919 után sokan kizárólag anyagi előnyök reményében kezdtek el közeledni az egyházhoz. Petró szerint ennek a jelenségnek az lett a következménye, hogy „sok, különben értékes férfi csak azért tartja távol magát a vallás gyakorlatától, nehogy a stréberség gyanújába kerüljön”.²³ Ez a vélemény valószínűleg eléggé elterjedt lehetett az egyházi véleményformálók körében, hiszen több, korábban már idézett szerző érvelésében is szerepet kapott. Breznay Imre például fontosnak tartotta megemlíteni: „igazán nem stréberség [...], ha valaki a nagy nyilvánosság előtt is megvallja katolikus hitét”.²⁴ Bangha Béla egri beszédében pedig kijelentette, a Liga azért nem hagyományos társadalmi egyesületként működik, „hogy szó se lehessen egyéni érvényesülésről, s hogy ne lehessen a Liga tagjait stréberséggel megvádolni”.²⁵

Az Egri Katholikus Tudósító azonban nemcsak az értelmiség, hanem a széles néprétegek elidegenedése miatt is aggódott. Ezért elsősorban a Tanácsköztársaság antiklerikális propagandájának hosszú távú hatásait tette felelőssé, és minden lehetőséget megragadott a hívek megfelelő irányba való befolyásolására. A szerkesztői levelezés rovatában például egy olvasó feltette azt a kérdést, hogy vajon Jézus Krisztus mennyiben tekinthető kommunistának. Az olvasót ebben az esetben akár a proletárdiktatúra antiklerikális propagandája által terjesztett nézetek is befolyásolhatták, amelyek éles különbséget tettek Jézus Krisztus emberbaráti tanításai és a magyarországi intézményes egyházak „népellenes” működése között.²⁶ A katolikus orgánium szerkesztője a válaszáadás során lényegében nagyon hasonló eljárást követett, ám ő értelemszerűen a kommunizmus fogalmát állította szembe a magyarországi proletárdiktatúra gyakorlatával. A válasz szerint: „Krisztus az adakozó szeretet kommunizmusát hirdette és nem a rabló kéz kommunizmusát; Krisztus tanítása a vérét is megosztó pelikán kommunizmusa, de nem a ragadozó állat kommunizmusa. Marx tehát úgy eltér Krisztus urunk tanításától, mint a sötétség a világosságtól.”²⁷

Az orgánium egy szerzője szintén az antiklerikális propaganda hatását vélte felfedezni, amikor tanúja volt annak, hogy egy nő a líceumi kápolna mennyezetét szemlélve megjegyezte: „Nincs egy szegény se köztük”, amivel arra célzott,

23 Petro József: A katolikus intelligencia és az egyház. Egri Katholikus Tudósító, 1921. szeptember. 116–120.

24 Breznay I.: Férfiatlanság i. m. 36.

25 P. Bangha Egerben. Egri Katholikus Tudósító, 1921. április. 59.

26 Szabó Viktor: A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Doktori disszertáció. Eger 2016. 146.

27 A szerkesztő üzenete. Egri Katholikus Tudósító, 1921. március. 48.

hogy a mennyországba csak a gazdagok jutnak be, hiszen a képen minden szereplő díszes ruhát viselt. A szerző következtetése szerint: „*A nadrágos embernek nem nagy a becsülete, mint szokták mondani. Ez az eltávolodás egyes társadalmi osztályok között még a kommunizmus lázításának maradványa. Semmi sem áll távolabb a kereszténységtől, [...] mint ez a széthúzás, kölcsönös bizalmatlanság és szeretetlenség.*” A szerző ezért a társadalmi osztályok közötti kölcsönös megbocsátást és összefogást sürgette, mert – véleménye szerint – ennek hiányában „*torzsalkodásunkból az húzza majd a hasznót, aki nem test a mi testünkől és nem vér a mi vérünkől.*”²⁸ A lapkészítők ugyanakkor a pozitívan értékelt ellenpéldákra is igyekeztek felhívni a figyelmet. Igen elismerően számoltak be például az ózdi esetről, ahol a helyi közösség éppen a Tanácsköztársaság idején kért magának önálló plébániát. Az értékelés szerint „*a jelenlegi egészségesebb viszonyokat egy pusztító vihar közepett[e] az isteni gondviselés tagadhatatlan tényének kell köszönni. A kommün pusztító szele, mely oly sok hagyományos tiszteletet elsodort, nálunk csodát művelt.*”²⁹

A lapkészítők nagy súlyt fektettek a hagyományos normákkal ellentétes magatartási formák nyilvános elítélésére is, ezzel próbálván meg konformitásra ösztönözni a közösség tagjait. A nagybőjt kezdetén például hangsúlyosan hívták fel a figyelmet arra, hogy a katolikusok kötelesek tartózkodni a mulatóságokon való részvételtől, különben kirekesztik magukat a hívek köréből. „*Aki tehát táncol, az pogány mohamedán, még ha kereszténynek mondja is magát*”³⁰ – figyelmeztettek. Azokat a legényeket pedig, akik vasárnaponként nem mentek el a misére, hanem inkább a templom előtt cigarettáztak és cseverésztek, a „*félelem teológiájának*” eszköztárával kívánták jobb belátásra bírni, arra intve őket: „*nagyon vigyázzanak, hogy kinn ne rekedjenek egy egész örökkévalósággon keresztül a mennyországból is.*”³¹

Az *Egri Katolikus Tudósító* lelkesen számolt be az egyházi propagandát végző szervezetek munkájáról, például a Szociális Missziótársulat egri csoportjának tevékenységéről, amely más feladatai mellett fogházmissziót is végzett, ahol igyekezett befolyásolni a kommunista foglyok gondolkodását.³² De örömmel köszöntötték a jezsuita vezetésű Szívárdákat is, amelyek Blaskó Mária író nő vezetésével alakultak meg az iskolás diákok számára, egyebek mellett azzal a céllal, hogy a gyermekek „*apostolkodjanak*” a vallástól elidegenedett felnőttek megnyerésére.³³ A Szívárdának ekkoriban mintegy ötszáz tagja volt Egerben.³⁴

28 „Nincs egy szegény se köztük.” *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. szeptember. 128.

29 *Stolek Frigyesné*: A katolikus autonómia a gyakorlatban. *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. október. 151.

30 Társadalmi élet. *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. február. 26.

31 Azok a legények. *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. június. 93.

32 A Szociális Misszió Társulat működése. *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. április. 57.

33 *Glässerné Nagyillés Anikó*: „A gyermek lelkében a mennyország leér a földre...” A jezsuiták és a vallásos gyermeknevelés. *Veritatis Imago* 1 (2017) 1. sz. 19–21.

34 *Sz. B.*: „Megindul a szív gárdája...” Kik azok a szívárdisták? *Egri Katolikus Tudósító*, 1921. június. 85.

A lapkészítők pozitív példaként tudósítottak az erős felekezeti öntudat miatt csodált német katolikusok egyes megmozdulásairól is. Nagy sikerként számoltak be például arról, hogy Münster városában több száz katolikus fiatal rohant meg egy mozit, hogy lehetetlenné tegye egy erkölcstelennek ítélt film bemutatását, majd a támadás után a főpolgármester a résztvevőkből moziellenőrző bizottságot alakított. A kommentár az esetet egyértelműen a katolikus öntudat követésre méltó példajaként értékelte: „Istenem, hol vagyunk mi még attól, hogy ilyen fiatalságunk, ilyen főpolgármestereink legyenek?”³⁵ – tette fel a kérdést a szerző.

Az *Egri Katholikus Tudósító* 1921-ben tehát alapvetően kudarc történetként tekintett az úgynevezett keresztény kurzusra, mivel az értelmiség és a széles néptömegek egyaránt eltávolodtak az egyháztól. A havilap szerzői a válság megoldására a katolikus társadalomszervezés hagyományos eszközeihez, az egyesületekhez fordultak, és ezek segítségével látták elképzelhetőnek a hívő társadalom újraintegrálását és öntudatosá tételét az egyház vezetése alatt.

A Sárospataki Református Lapok – a református lelkészi kar és értelmiség vitafóruma

A válságtudat jól tetten érhető a *Sárospataki Református Lapok* oldalain is, amely két év szünet után, 1921. február 25-én jelent meg először. A tiszánineni református egyházkerületet, ellentétben az egri katolikus főegyházmegyével, Trianon közvetlenül és súlyosan érintette, hiszen 358 gyülekezetéből 219 került Csehszlovákiához, ami 61 százalékos veszteséget jelentett.³⁶ A beköszöntő cikk azt hangsúlyozta, hogy a lap a rossz gazdasági viszonyok miatt a korábban megszokottnál jóval rövidebb terjedelemben, heti nyolc oldalon jelenhet meg, ezért mellőzi a teológiai és tudományos cikkeket, és csak az aktualitásokat fogja tárgyalni. Ugyanakkor egy fontos bejelentést is tett: „Eddig lapunk csak a lelkészek és a világi vezetők lapja volt; legyen ezentúl a presbitereknek és minden rendű és rangú híveknek is a lapja! Vonjunk be mindenkit az egyház-építés, újjászervezés munkájába, nyerjük meg az egyház külső és belső előbbre vitele iránt – többek közt az egyházi lapok közvetítésével is – érdeklődésüket, hogy a holt és névleges tagok helyett élő, munkás tagjaivá legyenek az anyaszentegyháznak!”³⁷

Láthatjuk tehát, hogy a református orgánum a hívek egyháztól való elidegenedését legalább annyira fontos problémának ítélte meg, mint az *Egri Katholikus Tudósító*. Az első számok sorra közölték az egyházmegyéék rövid beszámolóját az elmúlt évekről. Ezekben gyakran visszatérő közös elemet jelentett az erkölcsök és az egyházas érzés hanyatlásáról szóló panasz, illetve az egyházi adózás

35 Ha nálunk is így volna! Egri Katholikus Tudósító, 1921. július. 109.

36 Püspöki jelentés. Sárospataki Református Lapok, 1921. március 10. 10.

37 Régi név – új program. Sárospataki Református Lapok, 1921. február 25. 2.

elhanyagolása miatti problémák. A legelső számban egy lelkész úgy vélte, általános jelenség, hogy a szegényebb gyülekezetek önkényesen csökkentik a lelkesi béreket, illetve hogy a párbér behajtása lehetetlenné vált. Azt hangsúlyozta azonban, hogy a hívek és a lelkészek közötti anyagi természetű feszültségek már a világháború éveiben is fennálltak, és a problémák megoldására javasolta, hogy vonják össze egymással a kisebb, az önállóságához nem elég teherbíró gyülekezeteket.³⁸ Egy pályatársa szerint a probléma abban gyökerezett, hogy a világháború előtt nagy lendülettel folyt az apró, száz-kétszáz fős fiókegyházak önállósítása, ami azonban kizárólag az állami támogatásokon alapult. Ez a gyakorlat leszoktatta a híveket az áldozatvállalásról, az államra kezdtek támaszkodni, ami a Tanácsköztársaság idején megbosszulta magát. A tanulság szerinte tehát az, hogy a jövőben a református egyház anyagi fenntartója egyedül tagjainak áldozatkészsége lehet.³⁹

A hívek megnyerésének érdekében a református lelkészek – a katolikusokkal szemben – elsősorban nem a társadalmi egyesületek szervezését, inkább a valóságos élet változatosabbá tételét, modernizálását, valamint a hívek igényeihez való igazodást látták kívánatosnak. Sütő Kálmán lelkész például azt javasolta, hogy honosítsák meg a délutáni istentiszteleteket, amelyeket olyan időpontban tartsanak, hogy a tisztviselők és a munkások egyaránt látogathassák. Ennek érdekében sürgette, hogy a sárospataki templomba vezessék be a villanyvilágítást. A hagyományos kálvinista egyszerűség híveit figyelmeztette: „ez „nem ceremóniáskodás céljából történnék, hanem azért, hogy az istentisztelet gyakorlására a lehetőségig mindenkinek megadassék az alkalom. Puritánságunk nem mehet odáig, hogy a hívektől a templomlátogatás lehetőségét elvegyük.” Sütő azt remélte, hogy a pataki példa az egész egyházkerületet ösztönözni fogja majd, és hamarosan zsúfolt templomok fogadhatják délutánonként a híveket.⁴⁰ A presbitériumok tettere készebbé tételében szintén fontos tényezőt láttak. Egy lelkész például arra kérte pályatársait, hogy szakítsanak a korábbi gyakorlattal, és a világi vezető posztokra ne a helyi közösség tekintélyes embereit, hanem inkább az elhivatottakat támogassák. Mint írta: „Távrolról sem akarok én valami hiperdemokrácia érdekében agitálni; hanem azt vallom és hirdetem, hogy a világi tisztségek betöltésénél eddig sokszor a kelletténél nagyobb mértékben honoráltuk a születést s az előkelő világi állást.”⁴¹

Az oktatás kérdése szintén nagy figyelmet kapott. Nyitray Károly hernád-németi tanító például annak érdekében írt cikket, hogy az egyház végre szenteljen súlyának megfelelő figyelmet a népiskolák kérdésének, támogassa a tanítók érdekvédelmi törekvéseit, a lelkészek pedig fogadják el egyenrangú

38 *Bartha József*: A református pap megélhetése. Sárospataki Református Lapok, 1921. február 25. 2.

39 *Kiss Ernő*: Affiliáció. Sárospataki Református Lapok, 1921. május 10. 42.

40 *Sütő Kálmán*: A pataki munkaterv. Sárospataki Református Lapok, 1921. május 10. 41.

41 *Nagy Béla*: A mi szegénységünk és gazdagságunk. Sárospataki Református Lapok, 1921. június 25. 65.

munkatársként a településükön oktató tanítókat.⁴² Egy októberi szerkesztőségi cikk a közép fokú oktatás kérdését vizsgálta: eszerint a kort a tekintélyek általános megingása határozza meg, még a családban sincs fegyelem, a szülők az iskolától várják a nevelést, ami azonban csak a bentlakásos rendszerben lehetne hatékony. A szerző ezért minél több internátus létesítését javasolta.⁴³ A református véleményformálók a hatékony oktatást a társadalmi kohézió újratemtése érdekében is fontosnak ítélték. Janka Károly a sárospataki főiskola papi gondnoki tisztségének elfoglalásakor például a következőket mondta: „A régi kicsinylés, mellyel az iparost lenézték, a földművest parasztnak nevezték, többé meg nem állhat. E foglalkozási ágak javára a megélhetés szempontjából történt eltolódások új tapasztalatokat nyújtanak. [...] Az iskola hivatása az is, hogy a korábban lekicsinyelt különböző foglalkozási ágakat, az ipart, a mezőgazdaságot a maga kultúrájával felemelje, megnemesítse és hogy ezzel a kultúrával magához emelje az egyént is. Meg kell keresni az iskola és az élet közötti összhangot és összeköttetéseket s e célból az élethez közelebb kell vinni, sőt az életbe ki kell vinni az iskolát s az iskolához közelebb kell hozni az életet.”⁴⁴

Az eddigi javaslatok mellett, amelyek az egyházi intézményrendszer alkalmazkodásának igényéből indultak ki, megjelent egy másik markáns törekvés is, amely a hagyományos kálvini egyházfegyelem megújítását követelte. Kiemelhető például a megyeszéki presbitérium drasztikus döntése, amely 1921-ben kimondta azt, hogy a katolikusokkal vegyes házasságban élő és a katolikus egyház számára reverzálist adó híveket ki kell zárni a gyülekezetből, valamint szigorúan el kell őket választani a közösség többi tagjától. A presbitérium elrendelte: „a lelkész az ilyenekről »fekete könyvet« nyisson, abba nevéket vezesse be és ekként adja át őket a jelen és az utókor megvetésének és ítéletének”. A normaszegő egyháztagok a rendelkezés szerint csak akkor voltak visszavehetőek a közösségbe, ha őszinte bűnbánatot gyakoroltak és visszavonták a reverzálist.⁴⁵

Az efféle törekvések megosztották a református lelkészi kart. Kiss Ernő lelkész például úgy vélte, hogy sokan újításnak tartják és elvetik az egyházfegyelem gyakorlását, pedig ez magától Kálvintól származik, és a problémás egyháztagok ügye egyedül ennek segítségével oldható meg. Kiss érzékletes leírása szerint: „Ezek a sem hideg, sem hév tagok, akikkel a legtöbb baj van, akiknek a szürke tömege teszi színtelenné a vallásos életet, akik kerékkötői az egyház kormányzásának is, mert szavazni mindig megjelennek s nincs oly szent ügy, amit le ne szavaznának, Isten a megmondhatója, hány fiatal pap lelke szárnyalását akadályozták már ezek meg, hány templomot tettek hasonlónak

42 Nyitray Károly: „Régi név – új program”. Sárospataki Református Lapok, 1921. augusztus 7. 95–96.

43 Iskolapolitikánk. Sárospataki Református Lapok, 1921. október 2. 127.

44 Janka Károly: Az új főiskolai papi gondnok székfoglaló beszéde. Sárospataki Református Lapok, 1921. november 6. 147.

45 Védekezés a reversálisok ellen. Sárospataki Református Lapok, 1921. április 10. 82.

a szemetes ládához, hány derék tanítót kergettek a kommunizmus karjaiba, akik munkakedvöket veszítették, az egyházi szolgálatot meggyűlölték.”⁴⁶ Mások úgy vélték, hogy az egyházfegyelmi kezdeményezések önmagukban véve jogosak és hasznosak, de a sok különálló helyi szabályozás még tovább fogja növelni a református egyház belső megosztottságát. Farkas István lelkész ezért 1921 szeptemberében azt sürgette, hogy vessenek véget a regionális kísérletezések korának, és a zsinattól remélte az egész egyház számára egységes és kötelező egyházfegyelmi szabályok megalkotását. Ehhez hozzátette: „a katolikus egyház útmutatása e téren is tanítónkká lehet amaz igazságra, hogy egységben van az erő”.⁴⁷

A katolikus–protestáns viszony megítélése

A katolikus egyház tehát bizonyos vonatkozásban mintaadó szerepet is játszhatott a reformátusok számára, a katolikus–protestáns viszonyt azonban általában véve inkább az ellentétek határozták meg. A kérdés komoly politikai jelentőséggel bírt, hiszen az 1919-ben hatalomra kerülő politikai elit arra törekedett, hogy az úgynevezett „internacionalista destrukció”-val szemben demonstratív módon felmutassa a „keresztény magyarság” – természetesen a felekezeteken is átívelő – egységét. Horthy Miklós például gyakran hangoztatta, hogy nem az egyházhoz való tartozás, hanem az istenhit a döntő.⁴⁸ A keresztény pártvezérek felfogását Huszár Károly tette egyértelművé: „a pártvezetőség mindenkit félre fog tolni az útból, aki a régi klerikális politika felidézésével a katolikusok és protestánsok testvéri együttélését megbontani törekednék”.⁴⁹ A felekezetek egymás közötti viszonyát ugyanakkor továbbra is az évszázados bizalmatlanság határozta meg. A hagyományos ellentétek továbbélése mellett 1919 után az egyházak vetélkedése az államon belüli vezető szerepért újabb konfliktusforrásokat is hozott.⁵⁰

A felekezetközi viszonyok kérdésére az *Egri Katolikus Tudósító* 1921-ben egyáltalán nem tért ki, a *Sárospataki Református Lapok* viszont többször is tárgyalta különböző vonatkozásait. 1921 áprilisában például Baltazár Dezső tiszántúli református püspök megítélése került előtérbe, aki ragaszkodott a liberális kálvinista tradíciókhoz, és szerepet vállalt az ellenzéki koalíció, a Polgárok és munkások szövetsége munkájában. A sárospataki hetilap szerzője alapvetően

46 Kiss Ernő: Egyházfegyelem. Sárospataki Református Lapok, 1921. szeptember 11. 116.

47 Farkas István: Zsinat előtt. Sárospataki Református Lapok, 1921. szeptember 4. 107–108.

48 Thomas Sakmyster: Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. [Bp.] 2004. 137.

49 Protestánsok a keresztény pártban. Reggeli Hírek, 1919. augusztus 27. 4.

50 Kósa László: Vallások, egyházak, vallásosság. In: Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. (Jelenkortörténeti Műhely III) Szerk. Püski Levente – Valuch Tibor. Debrecen 2002. 75.; Miklós Péter: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. Egyháztörténeti Szemle 8 (2007). 2. sz. 212.

úgy vélte, hogy a közvetlen pártpolitikai tevékenység az egyház vezetői részéről nem helyes, a politikai helyzetet ugyanakkor igen nyugtalanítónak ítélte. Állásfoglalása azért igen érdekes, mert a keresztény kurzus általános jellegzetességeinek megítéléséről árulkodik: „Ne felejtse el a kormány, hogy a református közvélemény – nem egész alaptalanul – ideges: úgy érzi, hogy azokban a reményekben, amelyekkel fenntartás nélkül sietett a keresztényen politikai kurzus támogatására, csalódott. A protestánsok üdözéséről aligha lehet szó, de hogy a protestánsok nem érzik azt a testvéri szeretetet a hatalmasabb ker[esztény] felekezet részéről s nem látják a felekezetieskedésnek azt az abszolút félretételét, amelyet az új kurzustól jóhiszeműen vártak, az bizonyos. A mi sérelmeink ma aligha nagyobbak, mint voltak a forradalmat megelőző időkben, de ma érzékenyebbek vagyunk, mert a ker[esztény] testvériséget mi nem tekintetük üres jelszónak és politikai tőkének, hanem igazán komolyan vettük” – írta. A fő gondot abban látta, hogy a forradalmak után az új politikai berendezkedés alapjait az egykori katolikus néppárt vezetői jelölték ki, ami veszélyeket rejt magában. Ezután nyomatékosan figyelmeztetett: „Nekünk, reformátusoknak ébren kell vigyáznunk arra, hogy a ker[esztény] kurzus klerikális kurzussá ne váljék. Ez ellen teljes erőnkől harcolni kell, de ezt a harcot az egyháznak nem a pártpolitika mezején kell megharcolni.”⁵¹ Július 5-én, az egyházkerületi közgyűlésen Dókus Ernő főgondnok már arról panaszkodott, hogy a felekezetek és a pártok között fájóan hiányzik az egyetértés, és nehezményezte, hogy a magyar katolikus egyház nem tudott eredményeket elérni a Vatikánnál a vegyes házasságokra vonatkozó protestáns sérelmek orvoslása terén. Ennek következtében úgy látta, hogy esélytelen a Prohászka Ottokár nyomán sokak által emlegetett „szivárványhíd” megépítése Debrecen és Pannonhalma között.⁵² A kérdésben a protestáns panaszok ugyan indokoltak voltak, ám a magyar katolikus főpapság kompromisszumra nyitottan viszonyult igényeikhez, a folyamat a Vatikán hajlíthatatlan álláspontja miatt rekedt meg.⁵³

A felekezeti ellentétek politikai vetületeit jellemzi a királykérdés megítélése: IV. Károly októberi visszatérési kísérletére, majd a novemberi trónfosztásra a katolikus orgánus semmilyen formában nem reagált, a református hetilap viszont értékelte az eseményeket egy rövid közleményben, amely az erőteljes függetlenségi felfogás jegyében állt. Az írás szerint a volt király az 1920. évi I. törvénycikk ellenére tért haza, és „testvérharc felidézésével el akarta foglalni trónját”. A Habsburg-ház trónfosztásában a szerző szerint „az isteni igazságság” érhető tetten, hiszen a dinasztia hosszú uralma alatt jó magyar hazafiak ezreit kergette száműzetésbe.⁵⁴

51 *Búza László*: A felekezeti béke. Sárospataki Református Lapok, 1921. április 10. 25–26.

52 *F. I.*: A tiszáninneri ref. egyházkerület közgyűlése. Sárospataki Református Lapok, 1921. július 17. 80.

53 *Giczi Zsolt*: A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon. Doktori disszertáció. Bp. 2009. 40.

54 Habsburg Károlyt. Sárospataki Református Lapok, 1921. november 6. 152.

Mint az idézett megnyilvánulások is jelzik tehát, a katolikusok és a protestánsok között fennálló évszázados bizalmatlanságot és ellentéteket az 1919-ben politikai érdekből nyelbe ütött demonstratív szövetség nem tudta enyhíteni.

* * *

Az ellenforradalmi korszakot, a keresztény kurzus éveit a régió katolikus és református sajtója legfőképpen azért kárhoztatta, mert az ekkor kialakuló társadalmi környezet megítélésük szerint nemhogy nem támogatta, hanem inkább nehezítette a hitélet és az egyházi intézményrendszer regenerációját. A korszakot mindkét lap válsághelyzetként azonosította, és a megoldás módzatait kereste. Ezt különböző módon tették, ami elsősorban a két orgánium közötti különbségekkel magyarázható: az *Egri Katolikus Tudósító* a közvetlenül a hívekhez szóló lapként sokszor már konkrét kezdeményezéseket támogatott, míg az elsősorban a lelkesek és a világi elit fórumaként működő *Sárospataki Református Lapok* inkább a lehetséges új módszerek megvitatását és értékelését végezte.

A keresztény kurzus megítélése azonban mindkét orgánumban igen rossz volt. Ahogyan a *Sárospataki Református Lapok* szerzője 1921 végén az évről visszatekintve megállapította: „Az egyházban mindenki érzi, hogy a dolgok így tovább nem maradhatnak. Közönyös, kényszer adófizetőinket; kívül még egyházas, de belül hitetlen tagjainkat az Istenországa lelkes, szenvedélyes rajongóivá, legalább öntudatos munkásaivá kellene misszionálnunk; egyházi életünk rideg, gépies, adminisztratív világát a hívők testvéri közösségévé kell fejlesztenünk. [...] Nemzeti életünkben – azt hiszem – soha többet nem vétkezünk a Krisztus, az ő szelleme és tanítása ellen, mint most, amikor legtöbbször emlegették az ő nevét szennyes kortesajkak. [...] Szövetkezeti mozgalmak élére azért álljunk, a politikában azért vegyünk részt, mindenkinek mindenné azért legyünk, hogy megcsinálhassuk Magyarországon a jelszó nélküli, csendes, de igazi keresztény kurzust.”⁵⁵

Felhasznált szakirodalom és források

Advent. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 34. szám, december 18. 173.

Bangha Béla: Férfiak az Úr asztalánál. Egri Katolikus Tudósító, 1921. VI. évfolyam, 2. szám, február. 17–18.

Bartha József: A református pap megélhetése. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 1. szám, február 25. 2.

Breznay Imre: Férfiatlanság-e katolikus hitünk bátor megvallása? Egri Katolikus Tudósító, 1921. VI. évfolyam, 3. szám, március. 35–36.

⁵⁵ Advent. Sárospataki Református Lapok, 1921. december 18. 173.

- Búza László: A felekezeti béke. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 4. szám, április 10. 25–26.
- Csűrös András Jakab: Református egyházi élet a Tanácsköztársaság idején. A magyar reformátusság egy válságos időben. Doktori disszertáció. Budapest, 2017.
- Éva Mártonffy-Petrás: Eine Alternative zum politischen Katholizismus. Die Rezeption der Soziallehre im Kreise der katholischen Intelligenz Ungarns in den dreißiger Jahren. In: Religion im Nationalstaat zwischen den Weltkriegen 1918–1939. Hrsg. Hans-Christian Maner – Martin Schulze Wessel. Stuttgart, 2002. 199–219.
- F. I.: A tiszáninneri ref. egyházkerület közgyűlése. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 10–12. szám, július 17. 80–81.
- Farkas István: Tíz év. Egri Kath. Egyházi Tudósító, 1926. XI. évfolyam, 1. szám, január. 17–19.
- Farkas István: Zsinat előtt. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 18–19. szám, szeptember 4. 107–108.
- Gergely Jenő: A „keresztény-nemzeti” ideológia (1919–1944). Társadalmi Szemle 1986/2. 81–93.
- Giczi Zsolt: A katolikus–protestáns egyházi kapcsolatok fő vonásai a Horthy-korszak Magyarországon. Doktori disszertáció. Budapest, 2009.
- Glässerné Nagyillés Anikó: „A gyermek lelkében a mennyország leér a földre...” A jezsuiták és a vallásos gyermeknevelés. Veritatis Imago 2017/1. 19–24.
- Habsburg Károlyt. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 28. szám, november 6. 152.
- Hatos Pál: Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete. Budapest, 2016.
- Janka Károly: Az új főiskolai papi gondnok székfoglaló beszéde. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 28. szám, november 6. 147–149.
- Kiss Ernő: Affiliáció. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 6. szám, május 10. 42–43.
- Kiss Ernő: Egyházfegyelem. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 20. szám, szeptember 11. 115–116.
- Klestenitz Tibor: 1918 az észak-magyarországi régió egyházi sajtójának tükrében. In: Régióink története I. 1918: vég és kezdet. Szerk. Gál Máté – Péterffy Gergely. Eger, 2019. 117–130.
- Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon. Budapest, 2013.
- Klestenitz Tibor: Az egri főegyházmegye katolikus sajtója a dualizmus korában. In: Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Szerk. Horváth István. Eger, 2018. 139–152.
- Klestenitz Tibor: Az egri katolikus sajtó a két világháború között. In: Fejezetek az ezer éves egri egyházmegye történetéből. (Egri Érseki Gyűjtemények Kiadványai 1.) Szerk. Horváth István. Eger, 2018. 181–195.
- Klestenitz Tibor: Reformtörekvések a magyar katolikus egyházban az I. világháború után. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2012/1–2. 67–84.

- Klestenitz Tibor: Sajtó és újságírás Trianon árnyékában. In: Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. Budapest, 2018. 301–336.
- Kósa László: Vallások, egyházak, vallásosság. In: Mérlegen a XX. századi magyar történelem – értelmezések és értékelések. (Jelenkortörténeti Műhely III.) Szerk. Püski Levente – Valuch Tibor. Debrecen, 2002. 71–77.
- Laczkó Miklós: Válságkorszak – válságelméletek. Három alapmű az 1920-as évek magyar szellemi életéből. Múltunk 2007/3. 4–39.
- Lajos, érsek: Főpásztorunk szól a katolikus férfiakhoz. Egri Katholikus Tudósító, 1921. VI. évfolyam, 3. szám, március. 33–34.
- László T. László: Egyház és állam Magyarországon 1919–1945. Budapest, 2005.
- Miklós Péter: Konfliktus és szolidaritás. Szempontok Horthy Miklós és a katolikus egyház kapcsolatának értelmezéséhez. Egyháztörténeti Szemle 2007/2. 205–212.
- Molnár Antal – Szabó Ferenc: Bangha Béla SJ emlékezete. Budapest, 2010.
- Nagy Béla: A mi szegénységünk és gazdagságunk. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 15. szám, június 25. 65–66.
- Norbert Spannenberger: Die Katholische Kirche in Ungarn, 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“. Stuttgart, 2006.
- Nyitray Károly: „Régi név – új program“. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 15. szám, augusztus 7. 95–96.
- Petro József: A katolikus intelligencia és az egyház. Egri Katholikus Tudósító, 1921. VI. évfolyam, 8. szám, szeptember. 115–120.
- Stolek Frigyesné: A katolikus autonómia a gyakorlatban. Egri Katholikus Tudósító, 1921. VI. évfolyam, 10. szám, október. 148–151.
- Sütő Kálmán: A pataki munkaterv. Sárospataki Református Lapok, 1921. XVI. évfolyam, 6. szám, május 10. 41–42.
- Szabó Viktor: A Magyarországi Tanácsköztársaság propagandája. Doktori disszertáció. Eger, 2016.
- Thomas Sakmyster: Admirális fehér lovon. Horthy Miklós, 1918–1944. [Budapest] 2004.
- Zoványi Jenő: Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Budapest, 1977.